

Building Utopias on Sand. The Production of Space in Almere and the Future
of Suburbia

I. Tzaninis

Samenvatting

De voorstad, ofwel de suburb, stellen we ons meestal voor als een verzameling huizen met garage omgeven door schuttingen. Het meest recente voorbeeld is de suburbanisatie die zich na de Tweede Wereldoorlog voltrok in de ontwikkelde kapitalistische wereld. Dit was de voorstedelijke 'gouden eeuw' waarin opwaartse mobiliteit in grote mate zorgde voor de huidige witte middenklasse en waarin tevens werd gezorgd dat deze middenklasse een passende woonplek kreeg: de voorstad. Tientallen jaren hebben de verbonden processen van sociale en ruimtelijke mobiliteit aangehouden, terwijl de stedelijke omgeving in een steeds slechter daglicht kwam te staan. De stad werd steeds meer geassocieerd met sociale problemen. Hieraan ontsnappen werd gezien als een vanzelfsprekend doel voor opwaarts mobiele bewoners. Mondiaal leidde dit op veel plekken tot het krimpen van de stedelijke bevolking, tenminste tot een aantal decennia geleden. In Nederland nam suburbanisatie vooral in de jaren zestig een grote vlucht. Aan de basis hiervan lagen sociaal-democratische en Nieuw-Linkse ideeën over het 'bouwen' van een betere samenleving. Deze nieuwe utopistische samenleving had men voor ogen bij de ontwikkeling van 'New Towns' die, vanaf de grond af ontworpen, aan de stedelijke rand ontstonden.

Almere is wellicht de bekendste New Town in Nederland. Almere, ontwikkeld vanaf 1976 maar reeds ver daarvoor uitgedacht, is gebouwd op een speciaal daarvoor aangelegd eiland, Flevoland, ten oosten van Amsterdam. Zo werd 'nieuw land' gevormd in de fysieke betekenis van het woord aangezien er enkel water was tot de jaren '50. Maar ook in sociale zin vormde het 'nieuw land' omdat het vóór de komst van de eerste bewoners nooit het karakter van een 'plek' kende. De aanvankelijke intentie van de planners was om Almere uit te laten groeien tot een stad van 250.000 inwoners in 2000. Hierbij zou ze voornamelijk moeten bestaan uit sociaal mobiele, voormalige Amsterdammers. Wat er in het 40 jarige bestaan van de stad is geworden, werd echter een ander verhaal die het beste begrepen kan worden in de woorden van David Harvey in zijn boek 'Spaces of Hope' uit 2000: 'Materializations of spatial utopias run afoul of the particularities of the temporal process mobilized to produce them', als ook in James Scott's 'Seeing like a State' uit 1998: 'We must never assume that local practice conforms with state theory'. Anders gezegd, de plannen om een perfect woonoord te maken faalden niet enkel vanwege onvoorziene, structurele factoren maar vanwege de foutieve veronderstelling dat op basis van een stortvloed aan cijfers het perfecte woonoord voor anderen ontworpen kan. In dit proefschrift ontleed ik het verleden, het heden en de toekomst van Almere door haar demografische en structurele veranderingen te analyseren waarbij ik mij in het bijzonder richt op de perspectieven van huidige en voormalige inwoners op hun leven in de stad. Het doel daarbij is om historische processen van ruimtelijke inrichting te belichten en daarbij de dagelijkse beleving van de inwoners te betrekken. De hoofdvragen in dit onderzoek zijn:

Hoe hebben mobiliteiten tussen steden en forensensteden in de Randstad zich ontwikkeld sinds de jaren '70, en hoe ervaren zowel inwoners van de stad als forenzen deze veranderingen?

Hoe is 'ruimte' geproduceerd in Almere sinds haar ontstaan, en wat zegt deze productie van ruimte ons over hedendaagse processen en de toekomst van forenzen steden?

Almere en andere voorstedelijke constellaties hebben tegenwoordig te maken met een ingewikkeld dilemma. Mobiliteiten die zich mondiaal in veel metropolen voordoen kunnen als een crisis worden beschreven, of juist als een succes van de voorstad en de voorstedelijke leefstijl. Steden groeien weer en trekken kapitaal en mensen aan, terwijl er minder in voorsteden wordt geïnvesteerd en deze vooral sociaal zwakke bewoners aantrekken. Deze nieuwe stedelijke groei is echter vaak ook voorstedelijke groei, vindt plaats aan de stedelijke periferie, en is gericht op een voorstedelijke leefstijl. Zelfs in het archetypische 'stedelijke' New York kan men zulke processen ontwaren, zoals wordt gesteld in de door Jerilou en Kingsley Hamnett geredigeerde bundel 'The Suburbanization of New York'. Zoals ik laat zien in mijn eerste hoofdstuk vinden zulke processen ook plaats in Almere en de Metropoolregio Amsterdam. Allereerst, het aantal inwoners van Almere heeft de 200.000 nog niet bereikt en blijft de laatste tijd redelijk stabiel. Niet alleen trekken er meer mensen weg uit de stad dan er zich vestigen, ook de traditionele trek van Amsterdam naar Almere is zich aan het omkeren: er zijn inmiddels bijna evenveel mensen die uit Almere vertrekken om zich (weer) in Amsterdam te vestigen. Onder deze

laatste groep bevinden zich veel immigranten afkomstig uit meer dan honderd landen die zich eerder direct in Almere hadden gevestigd. Ook is het aantal typisch voorstedelijke tweepersoonshuishoudens al dan niet met kinderen afgenomen in Almere. Deze ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat het voorheen homogene demografische profiel van Almere veel complexer is geworden, waardoor de traditionele dichotomie tussen stad en voorstad op losse schroeven komt te staan.

De eerste inwoners van Almere werden pioniers genoemd. Deze term wordt vooral gebruikt voor de eerste 25 gezinnen die zich er vestigden, maar soms ook meer in het algemeen voor 'Almeerders' uit de eerste periode. In hoofdstuk twee zien we hoe het begrip 'pionieren' in de betekenis van 'zich vestigen op nieuw land' processen van *placemaking* heeft vormgegeven sinds vroege tijden toen de stad gekenmerkt werd door lege ruimten die dienden te worden gevuld. Als kolonisten die verhuisden naar een beloofd, nieuw, leeg land, belichaamden deze voormalige Amsterdammers het nieuwe Nederlandse voorstedelijke sociaal mobiele huishouden. In termen van huisvesting, infrastructuur en het forenzen was Almere niettemin voorbereid op de komst van deze pioniersgezinnen. Hun suburbanisatie was dus niet een reis naar het volledig onbekende, maar slechts naar het sociaal onbekende. Na enige tijd verschoven de eerste gerichte pogingen tot *placemaking* naar meer geïndividualiseerde trajecten van inheemse nieuwkomers. Deze verschuiving viel samen met de opkomst van het neoliberalisme en het zich terugtrekken uit modernistische, utopistische projecten. Deze verschuiving kan men het best begrijpen door te kijken naar de redenen voor het verhuizen naar Almere. In het begin was men behalve op betere huisvesting - gezien de slechte kwaliteit van de Amsterdamse huizenvoorraad in de jaren 70 en 80 - ook uit op een meer natuurlijke, groene omgeving, hetgeen mogelijk was in het veel minder dichtbevolkte Almere. De laatste vijftien jaren noemen bewoners echter vooral betaalbare huisvesting en werkgelegenheid als de belangrijkste redenen om naar Almere te verhuizen. Processen van *placemaking* behelzen momenteel vooral trajecten van mensen die 'het proberen te maken', in de zin van het verkrijgen van meer woonruimte voor minder geld en van ruimte produceren door deze nieuwe stijlen van sociale mobiliteit. Zij zijn niet meer gericht op gemeenschapsvorming en *placemaking*, maar hun ambities reflecteren de huidige neoliberale, economische motieven.

Waarschijnlijk de meest onverwachte ontwikkeling in Almere, althans in de publieke opinie, is haar groeiende internationale bevolking. Deze komt uit veel verschillende landen, en zij zijn meestal direct in Almere komen wonen. Ogenschijnlijk probeert men zich dicht bij Amsterdam, traditioneel een populaire bestemming voor migranten, te vestigen, maar dan in meer betaalbare huisvesting. Niettemin laat hoofdstuk drie zien dat de categorie 'internationalen' heel divers is, in termen van herkomst, klasse en ambities. Verschillende respondenten verkozen Almere boven Amsterdam omdat zij Almere's 'zachtere' stedelijkheid, nieuwigheid en innovatieve karakter op prijs stelden. Deze mensen kunnen moeite hebben met het steeds meer stedelijke karakter van Almere: zij zouden liever zien dat Almere een quasi-voorstedelijke plek bleef.

Andere migranten zijn echter minder gelukkig om in Almere in plaats van in Amsterdam te wonen. Zij zien de nieuwe stad als een springplank, een tijdelijk en noodzakelijk kwaad dat hen mogelijk de gelegenheid zal bieden om op enig moment naar Amsterdam te verhuizen. Dit zijn meestal jonge mensen die zich hadden voorgenomen om in Amsterdam te gaan wonen, maar die in Almere terechtkwamen met minder vooruitzichten om hun doelen te bereiken. Omdat dit hen niet snel genoeg lukte zijn sommigen zelfs teruggekeerd naar hun land van herkomst. Deze verschillende aspiraties onder internationale nieuwkomers voegt een extra laag toe aan het veranderende karakter van Almere, geeft de stad een internationale dimensie, en zet vraagtekens bij eendimensionale beelden van voorsteden en steden. Hoofdstuk drie roept daarom op om voorbij de stad-voorstad dichotomie te kijken in de analyse van internationale migratie, stedelijke groei en grootstedelijke integratie. Het toont ook de verschillende gedaantes van ruimte wanneer je haar bestudeert middels de ervaringen van mensen met verschillende geschiedenissen en ambities; dit is in het bijzonder het geval voor internationale migranten. Het begrip van het symbolische karakter van ruimte wordt verrijkt wanneer men de mobiliteitsfactor op zowel het lokale, het regionale als het internationale niveau beschouwt. Verschillende mobiliteiten beïnvloeden verschillende zienswijzen met betrekking tot ruimte. De verscheidenheid in de nationale en internationale migratie naar de voorsteden geeft een pregnant beeld van hun verandering.

Het laatste empirische hoofdstuk van de dissertatie schetst een somber beeld van de toekomst van voorsteden. Sinds twee decennia kampen voorsteden in Nederland, maar ook elders, met een

demografische crisis; het type gezinnen dat voorheen hiernaartoe verhuisde, doet dit steeds minder. In plaats daarvan hebben de opgewaardeerde oude steden een dominante positie ingenomen als aantrekkelijke plaatsen voor gezinnen uit de midden- en hogere klassen. Als gevolg zijn gemeentes als Almere, die in hun oorspronkelijke concept nogal eenzijdig waren, minder geschikt voor ingrijpende veranderingen. In deze context concentreert dit hoofdstuk zich op de ervaringen van bewoners die overwegen Almere te verlaten of dit al gedaan hebben.

De weinige bewoners die overwegen Almere te verlaten zijn teleurgesteld over de manier waarop de stad is veranderd. Ze wijzen meestal op criminaliteit, bouw stedelijk verval en ‘asociale’ personen. In het algemeen zijn ze ontevreden over de opkomende ‘verstedelijking’, zoals ze het vaak interpreteren, die hun verwachtingen van wat een voorstedelijke omgeving had moeten blijven verstoort. Uit de interviews blijkt dat er twee belangrijke elementen in het spel zijn: de verwachtingen over het verlaten van Almere zijn divers en mensen kunnen een xenofobe houding aanmeten terwijl ze tegelijkertijd de xenofobe Partij voor de Vrijheid bekritisieren. Deze laatste tegenstelling is in het bijzonder duidelijk onder mensen die teleurgesteld zijn over de realiteit van de ‘beloofde’ voorstad die, in hun ogen, zowel te divers als te racistisch bleek te zijn.

We zien vier belangrijke processen plaatsvinden die op basis van de dimensies functie-symbolen en push-pull onderverdeeld kunnen worden in twee categorieën. Deze archetypes van het verlaten van de voorstad kunnen de betekenissen van de huidige mobiliteit tussen stad en voorstad vertegenwoordigen en maken een breed begrip van integratie op metropolitaan niveau mogelijk. De vier types van mobiliteit zijn processen die met elkaar verweven zijn en zelfs een individuele inwoner kan gekenmerkt worden als een assemblage welke onderwerp is van push en pull. Dit individu zal zoeken naar ruimtelijke symbolische betekenissen en tegelijkertijd te maken hebben met praktische vragen als de omvang van de woonruimte. In een dergelijk complex proces van opkomende mobiliteit kan het plaatsen als Almere ontbreken aan de vereiste middelen en politieke capaciteiten om de vereiste aanpassingen te maken en loopt haar toekomst het risico te verworden tot een schim van het oorspronkelijke utopische, modernistische plan.

Ten slotte analyseer ik in deze studie processen van de voorstedelijke productie van ruimte vanuit een Lefebvriaans perspectief. Ik analyseer de wisselwerking tussen de ruimtelijke elementen die Lefebvre voorstelde en ik toon het belang van de ‘apollinische’ en ‘dionysische’ aspecten van de productie van ruimte; dat wil zeggen, ruimte als een gevormde plaats waar sociale praktijken plaats zouden moeten vinden *vis-à-vis* ruimte als een ervaren omgeving die tegelijkertijd sociale praktijken voortbrengt als dat ze er door geproduceerd wordt. Almere is een plaats geweest van intensieve planning en een idealisme dat wijd verspreid was in de ontwikkelde kapitalistische landen van de naoorlogse periode, maar haar race is gelopen – of in ieder geval, één race is tot het einde gekomen. Nu is Almere het onderwerp van internationale migratieprocessen, wereldwijde economische herstructurering, city branding en gentrificatie. Het is een voorbeeld waarmee wij huidige (voor)stedelijke groei en de verschillende manieren van leven in steden en voorsteden kunnen begrijpen. In de eerste plaats toont deze studie van Almere dat de productie van ruimte het beste benaderd kan worden als een relationeel proces in de tijd. De dichotomie tussen stad en voorstad kan het best op een kritische wijze benaderd worden en niet als een vanzelfsprekende tegenstelling aangenomen worden. Bovendien is het ‘wereldwijde’ karakter van plaatsen niet een exclusief kenmerk van steden maar ook van voorsteden die onderwerp zijn van internationale ontwikkelingen. Ten slotte is mobiliteit het gevolg van een verzameling van factoren waaronder materiële beperkingen en de branding van plaatsen, elementen die kunnen helpen om illustraties van demografische verandering en opkomende aspiraties te vormen.